

Jørgen Mejer
Chr. Gorm Tortzen

KEND DIG SELV

Et Platon-udvalg

GYLDENDAL

KEND DIG SELV
ET PLATON-UDVALG

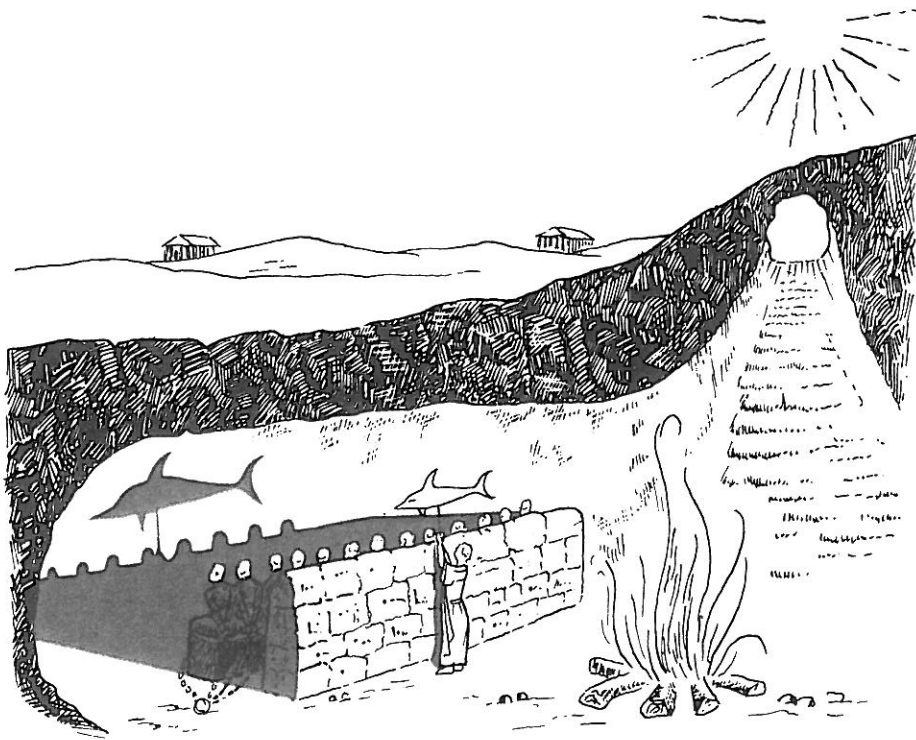
1. udgave, 4. oplag
© 2000 by Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag A.S., Copenhagen,
samt Jørgen Mejer og Chr. Gorm Tortzen
Omslag, sats og grafisk tilrettelæggelse:
Carl-H.K. Zakrisson, Polytype
Forlagsredaktion: Merete Krogh
Tryk: Narayana Press, Gylling
Printed in Denmark 2006

ISBN 87-00-39148-4

Kopiering fra denne bog må kun finde sted
på institutioner der har indgået aftale med Copy-Dan,
og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Gyldendal Uddannelse på Internettet
www.gyldendal.dk/uddannelse

HULEBILLEDET

Tegning af Erik Leenders, 2000

'Herefter,' sagde jeg, 'skal du sammenligne vores natur og dens forhold til uddannelse og mangel på uddannelse med en situation som denne: Tænk dig nogle mennesker i en slags underjordisk, huleagtig bolig. Den har en indgang der åbner sig mod lyset langt borte i hele hulens bredde. Dér har de siddet fra de var små, med lænker om benene og halsen så de må sidde stille og kan kun kigge fremad – hovedet kan de ikke dreje for lænkerne. Ovenfor et stykke bag dem brænder der en ild, og midt mellem ilden og fangerne skal du forestille dig en vej der går opad. Tænk dig nu at der er bygget en lille mur på tværs af vejen – ligesom det forhæng der er foran dukkeførererne i et Mester Jakel-teater – det de viser dukkerne over.'

'Det kan jeg godt forestille mig,' sagde han.

'Tænk dig så nogle mennesker der bærer alle mulige ting og sager langs med muren: Statuer af mennesker og dyr lavet af sten eller træ og meget andet rager op over muren. Og som man kan forestille sig, er der nogle af bærerne der taler, og andre der ikke siger noget.'

'Det er et underligt billede du beskriver,' sagde han, 'og nogle underlige fanger.'

'De er ligesom os,' sagde jeg. 'Tror du at sådan nogle folk har set noget andet af sig selv eller af hinanden end de skygger som kommer fra ilden og ned på hulevæggen over for dem?'

'Nej, hvordan skulle de det,' sagde han, 'når de hele livet igennem har været tvunget til at holde hovedet stille?'

'Hvad tror du så? Gælder der ikke det samme for de ting der bliver båret forbi?'

'Jo, hvad ellers?'

'Hvis nu de kunne tale med hinanden, tror du så ikke at de ville mene at det var virkelige ting de så?'

'Nødvendigvis.'

'Og hvis fængslet nu også havde et ekko fra væggen foran dem? 5 Når en af de forbipasserende sagde noget, tror du så ikke at de ville opfatte det sådan at det var den forbipasserende skygge der talte?'

'Jo, det ved gud jeg ville!' sagde han.

'Kort og godt ville disse mennesker altså opfatte skyggerne af de forskellige ting som virkeligheden'.

10 'Det må de nødvendigvis'.

'Forestil dig nu hvordan det måtte være for dem at blive løst fra lænkerne og kureret for deres uvidenhed hvis det kunne lade sig gøre. Hver gang én bliver løst og pludseligt tvunget til at rejse sig, dreje nakken og gå rundt og stirre op mod lyset så vil han få ondt 15 af at gøre alt det, og på grund af lysglimtene kan han ikke se det han før så skyggerne af. Hvad tror du han ville sige hvis nogen fortalte ham at det var det rene pjat han så før, men at nu ser han meget bedre, bare fordi han er en smule tættere ved virkeligheden og har vendt sig mod noget mere virkeligt? Og ikke nok med det: Man 20 viser ham så alle de forbipasserende ting én for én og tvinger ham med sine spørgsmål til at svare på hvad det er. Tror du ikke at han vil komme i tvivl og synes at det han så før er mere virkeligt end det han nu får forevist?'

'Jo, i høj grad,' sagde han.

25 'Hvis man tvinger ham til at stirre direkte ind i lyset, mon så ikke han vil få ondt i øjnene og vende sig om og søge tilflugt til de ting han kan se – og mene at de virkelig er mere klare end det han fik forevist?'

'Jo.'

30 'Hvis nu', sagde jeg, 'nogen brugte vold og slæbte ham med op ad den knoldede og stejle opstigning og ikke lod ham slippe førend han var slæbt helt op i sollyset, mon så ikke han ville give ondt af

sig og klage over at være blevet slæbt med? Når han så kom op i 516 lyset, ville hans øjne nok være blændet af lys, og så kunne han ikke se noget som helst af det som nu blev kaldt virkelighed, vel?'

'Nej,' sagde han, 'i hvert fald ikke lige med det første.'

5 'Næh, han ville få brug for lidt tilvænning, tror jeg, hvis han skulle se det højere oppe. Først ville han have lettest ved at se skyggerne, og bagefter spejlbillederne i vand af mennesker og andre ting; senere tingene selv. Senere ville han lettere kunne se himmellegermerne og himmelen selv ved at kigge på stjernernes og Månens lys 10 om natten end ved at se på Solen og dens lys om dagen.'

'Selvfølgelig!'

'Til sidst tror jeg han ville kunne se Solen – ikke i vand eller som genskin i et andet sted, men Solen selv på sin rigtige plads – og han vil kunne se hvordan den er.'

15 'Det vil han utvivlsomt,' sagde han.

'Så vil han hurtigt regne ud at det er den som giver årstiderne og årene og styrer alt i den synlige verden og sådan set er årsagen til alt hvad han så i sin egen verden.'

'Det er klart,' sagde han, 'at han må komme til denne slutning.'

20 'Når han husker på sin første bolig og hvad der gik for at være visdom dér og på sine medfanger, tror du så ikke at han vil prise sig lykkelig for forandringen og have ondt af de andre?'

'Bestemt!'

'Sæt nu fangerne gav hinanden æresbevisninger og udmærkelser 25 og måske udsatte præmier til den der tydeligst kunne se de forbipasserende ting, og som var bedst til at huske hvad der plejede at komme før eller efter disse ting eller samtidigt med dem, og derfor kunne forudsige med største præcision hvad der ville komme. Tror du at vores mand ville interessere sig for disse præmier og være mis- 30 undelig på de folk dernede som nød respekt og havde indflydelse? Eller tror du at han ville have det som Homer siger:

Heller jeg vilde som Træl paa Markerne slide for Dagløn,
Hyret af trængende Mand, som kun har Eie til Nødtørft.¹

Og mon ikke han ville udsætte sig for hvad som helst frem for at have de samme meninger som de andre og leve på den måde?’

5 ‘Jo, det tror jeg!’ sagde han. ‘Han ville foretrække enhver form for lidelser frem for at leve på den måde.’

‘Du skal også tænke dig følgende,’ sagde jeg. ‘Hvis vores mand gik ned igen og satte sig på den samme stol, ville han så ikke være mørkeblind siden han kom så pludseligt ude fra sollyset?’

10 ‘Selvfølgelig.’

‘Sæt han igen skulle konkurrere med livtidsfangerne i at skelne mellem skyggerne mens han stadig så dårligt, og førend hans øje 517 havde indstillet sig – og sådan en tilpasning kan godt tage tid. Tror du ikke at han ville blive til grin, og at folk ville sige at han var gået op og var vendt hjem med spoleret syn, og at der ikke var nogen grund til at prøve at gå derop? Og hvis nogen prøvede på at løse dem og føre dem opad, og de fik mulighed for at få fingre i ham og slå ham ihjel så ville de gøre det, ikke?’

‘Helt sikkert’, sagde han.

20 ‘Ja, kære Glaukon,’ sagde jeg, ‘hele denne historie skal du sammenholde med det jeg fortalte før: Den synlige verden skal sammenlignes med fængslet, og bålet lys i den verden med Solens kraft. Hvis du opfatter opstigningen og betragtningen af tingene deroppe som sjælens opstigen til tankeverdenen, så skuffer du ikke mine forventninger – siden du gerne ville høre om dem. Kun en gud ved om 25 historien er sand, men sådan ser jeg på det: I tankeverdenen kan det godes form først ses til sidst, og kun med besvær. Men får man den at se, vil man forstå at den er årsagen til alt godt såvel som smukt

1. *Odysseen* 11.489-90, Wilsters oversættelse. I Hades møder Odysseus helten Achilles som beklager sit liv i mørket.

Citatet fortsætter: ... End over samtlige Døde befale som øverste Herre.

ved alting. I den synlige verden har Formen skabt lyset og lysets behersker, i den intelligible hersker den selv og frembringer sandhed og erkendelse; og jeg mener at den som skal handle med indsigt (både privat og på statens vegne) bør have set den.’

5 ‘Det mener jeg også,’ sagde han, ‘i hvert fald så vidt jeg kan følge med.’

‘Så skal du også give mig ret på dette punkt,’ sagde jeg, ‘og lade være med at undre dig over at de der kommer tilbage ikke vil beskæftige sig med folks almindelige gøremål. Deres sjæle presser hele 10 tiden på for at være deroppe. Det er vel rimeligt nok hvis altså det er som i historien jeg fortalte.’

‘Ja, det er sandelig rimeligt,’ sagde han.

‘Hvad nu hvis man kommer lige fra det guddommelige til ulykkerne i menneskelivet og stadig er blændet? Synes du så det er 15 underligt hvis man både er kejtet og virker temmelig tåbelig førend man bliver vænnet til mørket som hersker dér, og så i retssale (eller hvor det kan være) bliver tvunget til at kæmpe om skyggerne af retfærdigheden – eller om de statuer som skyggerne kommer af – og må kæmpe om hvordan disse ting mon forstås af folk der aldrig 20 har set selve retfærdigheden?’

‘Det er bestemt ikke så underligt!’ sagde han.

‘Men hvis man tænker sig om,’ sagde jeg, ‘vil man huske på at 518 øjnene kan blive blændet på to måder og af to grunde: når de skifter fra lys til mørke og fra mørke til lys. Man kunne tænke sig at det også sker med sjælen. Hvis man ser sådan en forvirret sjæl ude af stand til at overskue situationen, så ville man vel ikke bare le tanke- 25 løst, men overveje om sjælen kom fra et klarere liv og var blændet på grund af manglende tilvænnning, eller om den kom fra en større uvidenhed til et klarere liv og derfor var fyldt af glimtene fra det klarere liv. Så vil han prise den ene sjæl lykkelig for den oplevelse og det liv den havde fået, den anden derimod ville han have ondt af. Hvis han skulle få lyst til at le ad den, så ville hans latter være

mindre latterlig end hvis han lo over sjælen der var kommet oppe fra lyset.'

'Det er meget fornuftigt hvad du der siger.'

'Hvis det altså er sandt, må vi jo tænke på denne måde om dem: 4
5 opdragelsen er ikke som nogen påstår den er. De siger at der ikke er nogen fornuft i sjælen, og at vi lægger viden i den som om vi lagde synet ind i blinde øjne.'

'Ja, det påstår de jo.'

'Men samtalen her viser jo,' sagde jeg, 'at denne indlæringsevne 10 er til stede i enhver sjæl, og at det redskab vi alle lærer med har det som et øje: ligesom øjet ikke kan vende sig fra mørke til lys uden at kroppen følger med, sådan må man vende sig fra fænomenverdenen med hele sin sjæl indtil den kan holde ud at se ind i det som er til, og det klareste af det som er til. Det siger vi jo er det gode. Ikke 15 også?'

'Jo.'

'Så må kunsten i dette her – i at vende folk om – dreje sig om så let og effektivt som muligt at få dem til at vende sig. Man skal ikke stoppe synsevnen ind i sjælen, men finde en løsning ud fra den for- 20 udsætning at sjælen har viden i sig, men at den ikke er drejet den rigtige vej og ikke ser derhen hvor den skal.'

'Det ser sådan ud,' sagde han.

'De andre såkaldte gode egenskaber i sjælen² er formodentlig tæt på egenskaberne i kroppen. De er der rent faktisk ikke fra først af, 25 men tillægges senere hen med vane og øvelse. Men evnen til at tænke er mere end noget andet en guddommelig størrelse, ser det ud til. Den mister aldrig sin kunnen, men som følge af omvendingen kan den både blive til nytte og gavn og til skade og ulykke. Har du aldrig 519 spekuleret over at hos folk der går for at være onde, men kloge kan

2. 'gode egenskaber' er en oversættelse af *areté*.

deres sølle, lille sjæl skarpt og klart overskue hvad den vender sig mod, for den har jo ikke et dårligt syn, men er tvunget til at ligge under for sin egen ondskab, og jo skarpere den kan se, des værre ulykker laver den.'

'Helt bestemt,' sagde han.

'Men hvis én med sådan en natur er blevet rensset fra barnsben af og befriet fra forbindelsen med tilblivelse³ – bylodderne, om jeg så må sige der er i ledtog med æderi, frådseri og den slags lyster, og som drejer sjælens syn nedad; hvis nu den slap af med dem og vendte sig mod sandheden, så ville den selvsamme sjæl have det skarpeste syn blandt mennesker, ligesom på det den nu havde vendt sig til.'

'Det lyder rimeligt,' sagde han.

'Og hvad angår dem uden uddannelse eller kendskab til sandheden,' sagde jeg, 'lyder det så ikke også rimeligt (og ligefrem nødvendigt ud fra det vi har sagt før) at de vil aldrig kunne lede staten ordentligt? Det samme gælder dem der har fået lov at tilbringe hele deres liv med uddannelse. Den ene part fordi de ikke har ét mål i livet som de skal og må sigte efter under udførelsen af det de nu gør for sig selv og for samfundet. Den anden part fordi de vil være 20 imod at handle aktivt fordi de mener at de allerede har grundlagt deres egen koloni på De Saliges Øer!⁴

'Du har ret,' sagde han.

'Det er altså vores opgave som bygrundlæggere,' sagde jeg, 'både at tvinge de bedste naturer til at nå frem til den viden som vi før 25 sagde er det største, nemlig at se det gode, og at gå op ad denne vej. Og når de er kommet op og har set sig tilstrækkeligt om, så må vi endelig ikke give dem lov til det de har lov til nu!'

'Hvad mener du med det?'

3. 'tilblivelse' og 'ophør' hører begge til den forgængelige, fysiske verden.
4. 'De Saliges Øer' er i græsk mytologi et paradisisk sted hvor guderne anbringer særligt udvalgte mennesker efter deres

død. Udtrykket er med andre ord en ironisk kritik af intellektuelles modvilje mod at engagere sig i det samfund som har ladet dem uddanne sig.

'Jeg mener at de vil blive deroppe,' sagde jeg, 'og ikke komme ned igen til fangerne og beskæftige sig med deres problemer og æresbevisninger, hverken de useriøse eller de seriøse.'

'Jamen, gør vi dem så ikke uret,' sagde han, 'når vi får dem til at leve et ringere liv selvom de kunne leve et bedre?'

'Nu har du igen glemt, min gode ven, at loven ikke tager sigte på at én samfundsgruppe skal leve markant bedre, men at den tager hensyn til at det skal gælde for hele samfundet, og at den tilpasser borgerne indbyrdes med overtalelse og tvang. Herved får den borgerne til indbyrdes at fordele det de hver især kan gavne fællesskabet med. Den slags mænd frembringer loven i staten ikke for at en af dem skal begynde at gå sine egne veje, men for at bruge dem til at knytte staten tættere sammen.'

THEAITETOS

To af Sokrates' elever, Eukleides og Terpsion, mødes i byen Megara og taler om matematikeren Theaitetos der for nylig er blevet såret i et slag ved Korinth, sandsynligvis i 369 f.Kr. De mindes en samtale Sokrates havde haft med Theaitetos mange år tidligere. Eukleides har forsøgt at genskabe denne samtale i en litterær udformning, og resten af dialogen består så af samtalen mellem Sokrates, Theaitetos og dennes matematiklærer, Theodoros fra Kyrene. Emnet for denne samtale er erkendelsesteoretisk: Hvad er viden (*epistémē*)?

Sokrates kommer som så ofte ind på emnet ad en omvej. Da Theaitetos forsøger at besvare Sokrates' spørgsmål om hvad viden er med nogle eksempler på viden (fx et håndværk), gendriver Sokrates ham med sin sædvanlige indvending: Han vil ikke have en opremsning af eksempler, men en generel definition af viden. Theaitetos bemærker så at det Sokrates åbenbart vil have er en formel i stil med den han netop har udarbejdet da han diskuterede kvadratrødder med Sokrates' navnefælle, unge Sokrates (nok ikke et tilfældigt sammenfald). Sokrates roser Theaitetos for hans matematiske evner, men Theaitetos erklærer at de ikke har hjulpet ham når han uden held har spekuleret på hvad viden er.

Sokrates fortæller så at det er fordi Theaitetos har svært ved at få sine tanker frem og at han, Sokrates, som søn af en jordemoder netop er den der kan få ham til at barsle med en original tanke. Theaitetos får mod til at give en definition af viden: Viden er sansning, og resten af uddraget af *Theaitetos* der er oversat her, er et forsøg på at belyse definitionen og det den ifølge Sokrates implicerer.